

ĐẠI HỌC QUỐC GIA HÀ NỘI
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC XÃ HỘI VÀ NHÂN VĂN

NGUYỄN THỊ PHƯƠNG TRÀ

ĐỊA DANH HUYỆN MỘC CHÂU SƠN LA

*(Trên cơ sở cứ liệu địa danh của xã Đông Sang, xã Mường Sang
và thị trấn Mộc Châu)*

LUẬN VĂN THẠC SĨ NGÔN NGỮ HỌC

Hà Nội - 2014

ĐẠI HỌC QUỐC GIA HÀ NỘI
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC XÃ HỘI VÀ NHÂN VĂN

NGUYỄN THỊ PHƯƠNG TRÀ

ĐỊA DANH HUYỆN MỘC CHÂU SƠN LA

*(Trên cơ sở cứ liệu địa danh của xã Đông Sang, xã Mường Sang
và thị trấn Mộc Châu)*

Chuyên ngành: Ngôn Ngữ học

Mã số: 60.22.02.40

LUẬN VĂN THẠC SĨ NGÔN NGỮ HỌC

Giảng viên hướng dẫn: PGS.TS Nguyễn Thị Việt Thanh

Hà Nội – 2014

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu của riêng tôi, những số liệu kết quả trong nghiên cứu, các nhận xét, kết luận trong luận văn này là do tôi thực hiện một cách nghiêm túc khách quan dựa trên những số liệu có thật được thu nhập tại 3 xã và thị trấn - xã Đông Sang, xã Mường Sang và thị trấn Mộc Châu và chưa được ai công bố trong bất cứ công trình nào khác.

Nếu sai, tôi xin hoàn toàn chịu trách nhiệm trước Ban chủ nhiệm khoa Ngôn ngữ học và Ban giám hiệu Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn (Đại học Quốc gia Hà Nội).

Hà Nội, ngày 13 tháng 12 năm 2014

NGƯỜI HƯỚNG DẪN KHOA HỌC

HỌC VIÊN

PGS. TS. Nguyễn Thị Việt Thanh

Nguyễn Thị Phương Trà

LỜI CẢM ƠN

Luận văn này được hoàn thành dưới sự giúp đỡ nhiệt tình và chu đáo của PGS. TS. Nguyễn Thị Việt Thanh. Tôi xin được bày tỏ lòng kính trọng và biết ơn sâu sắc tới cô, người đã hướng dẫn tôi trong Luận văn này.

Nhân đây tôi xin chân thành cảm ơn toàn thể các thầy giáo, cô giáo, các cán bộ trong Khoa Ngôn ngữ học, Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội – những người đã dạy dỗ và giúp đỡ tôi trong thời gian học vừa qua.

Tôi cũng gửi lời cảm ơn chân thành đến Đảng ủy, Ủy ban huyện Mộc Châu, Ủy ban thị trấn Mộc Châu, Ủy ban nhân dân xã Đông Sang và xã Mường Sang, tập thể cán bộ nhân viên và nhân dân 3 xã và thị trấn – xã Đông Sang, xã Mường Sang và thị trấn Mộc Châu, tỉnh Sơn La đã tạo điều kiện tối đa để học viên thu thập dữ liệu và hoàn thành tốt luận văn.

Tuy tôi đã rất cố gắng nhưng luận văn có lẽ khó tránh khỏi những hạn chế, thiếu sót. Rất mong nhận được những ý kiến đóng góp và nhận xét của các thầy giáo, cô giáo và các bạn để tôi có thể phát triển đề tài này ở cấp độ cao hơn.

Tôi xin chân thành cảm ơn!

Hà nội, ngày 13 tháng 12 năm 2014

Nguyễn Thị Phương Trà

MỤC LỤC

DANH MỤC KÍ HIỆU VIẾT TẮT	8
DANH MỤC BẢNG BIỂU	9
MỞ ĐẦU	1
1. Lí do chọn đề tài	1
2. Lịch sử nghiên cứu	3
3. Mục đích nghiên cứu	4
4. Nhiệm vụ nghiên cứu	5
5. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu	5
6. Phương pháp nghiên cứu	5
7. Đóng góp của luận văn	6
8. Bố cục luận văn	7
CHƯƠNG 1: CƠ SỞ LÝ LUẬN	8
1.1. Những lí luận chung về địa danh	8
1.1.1. Địa danh	8
1.1.1.1. Khái niệm	8
1.1.1.2. Vài nét về vấn đề nhận diện địa danh	10
1.1.1.3. Phân loại địa danh	11
1.1.2. Phức thể địa danh	Error! Bookmark not defined.
1.1.2.1. Khái niệm “Phức thể địa danh”	Error! Bookmark not defined.
1.1.2.2. Mô hình cấu tạo phức thể địa danh	Error! Bookmark not defined.
1.2. Khái quát về địa bàn nghiên cứu	Error! Bookmark not defined.
1.2.1. Đặc điểm tự nhiên	Error! Bookmark not defined.
1.2.2. Đặc điểm kinh tế - văn hóa – xã hội	Error! Bookmark not defined.
1.3. Nguyên tắc khảo sát, phân loại địa danh Mộc Châu	Error! Bookmark not defined.
1.3.1. Nguyên tắc khảo sát	Error! Bookmark not defined.
1.3.2. Nguyên tắc phân loại địa danh Mộc Châu	Error! Bookmark not defined.
1.4. Bức tranh khái quát về địa danh Mộc Châu	Error! Bookmark not defined.
CHƯƠNG 2: ĐẶC ĐIỂM ĐỊA DANH HUYỆN MỘC CHÂU SƠN LA TỪ GÓC	
ĐỘ CẤU TRÚC	Error! Bookmark not defined.
2.1. Nguồn gốc ngôn ngữ các địa danh Mộc Châu	Error! Bookmark not defined.

2.1.1. Địa danh gốc Thái	Error! Bookmark not defined.
2.1.2. Địa danh gốc Hán Việt.....	Error! Bookmark not defined.
2.1.3. Địa danh gốc Thuần Việt.....	Error! Bookmark not defined.
2.1.4. Địa danh có nguồn gốc hỗn hợp	Error! Bookmark not defined.
2.1.5. Địa danh có yếu tố nước ngoài	Error! Bookmark not defined.
2.2. Đặc điểm cấu tạo địa danh Mộc Châu	Error! Bookmark not defined.
2.2.1 Mô hình phức thể địa danh Mộc Châu.....	Error! Bookmark not defined.
2.2.2 Đặc điểm cấu tạo yếu tố chỉ loại trong địa danh huyện Mộc Châu – Sơn La	Error! Bookmark not defined.
2.2.2.1.Đặc điểm yếu tố chỉ loại của nhóm địa danh tự nhiên Mộc Châu – Sơn La	Error! Bookmark not defined.
2.2.2.2.Nhóm yếu tố chỉ loại của nhóm địa danh phi tự nhiên – địa danh hành chính Mộc Châu.	Error! Bookmark not defined.
2.2.2.3.Đặc điểm yếu tố chỉ loại của nhóm địa danh phi tự nhiên – địa danh phi hành chính huyện Mộc Châu – Sơn La.....	Error! Bookmark not defined.
2.2.3. Đặc điểm cấu tạo yếu tố định danh trong địa danh huyện Mộc Châu – Sơn La	Error! Bookmark not defined.
2.2.3.1. Về số lượng âm tiết địa danh: để định lượng các âm tiết địa danh, trước hết có một điểm cần lưu ý như sau:.....	Error! Bookmark not defined.
2.2.3.2. Kết cấu của yếu tố định danh.....	Error! Bookmark not defined.
2.2.3.3. Các phương thức định danh của địa danh Mộc Châu	Error! Bookmark not defined.
TIỂU KẾT	Error! Bookmark not defined.
CHƯƠNG 3: ĐẶC ĐIỂM ĐỊA DANH HUYỆN MỘC CHÂU SƠN LA TỪ GÓC ĐỘ Ý NGHĨA.....	Error! Bookmark not defined.
3.1 Phân loại địa danh về mặt ý nghĩa.....	Error! Bookmark not defined.
3.1.1 Địa danh mô tả	Error! Bookmark not defined.
3.1.2 Địa danh do yếu tố lịch sử	Error! Bookmark not defined.
3.1.3 Địa danh ký hiệu	Error! Bookmark not defined.
3.1.4 Địa danh đăng ký	Error! Bookmark not defined.
3.1.5 Địa danh thể hiện ước mơ.....	Error! Bookmark not defined.
3.2 Địa danh phản ánh đặc điểm tự nhiên và xã hội của huyện Mộc Châu – Sơn La	Error! Bookmark not defined.
3.2.1 Đặc điểm tự nhiên huyện Mộc Châu – Sơn La...	Error! Bookmark not defined.
3.2.1.1.Địa danh Mộc Châu phản ánh tính đa dạng các loại hình đối tượng địa lý	Error! Bookmark not defined.
3.2.1.2.Địa danh Mộc Châu phản ánh hệ động thực vật đa dạng và phong phú.	Error! Bookmark not defined.

3.2.2 Đặc điểm xã hội huyện Mộc Châu – Sơn La**Error! Bookmark not defined.**

3.2.2.1.Địa danh Mộc Châu phản ánh chặng đường lịch sử của các dân tộc sinh sống tại vùng đất Mộc Châu.....**Error! Bookmark not defined.**

3.2.2.2.Địa danh Mộc Châu phản ánh lối sống và nét văn hóa của con người sinh sống ở vùng đất này.**Error! Bookmark not defined.**

TIỂU KẾT..... **Error! Bookmark not defined.**

KẾT LUẬN..... **Error! Bookmark not defined.**

TÀI LIỆU THAM KHẢO**12**

Phụ lục 1. Thống kê địa danh huyện Mộc Châu (khảo sát trên 3 xã, thị trấn: Thị Trấn Mộc Châu, xã Đông Sang, xã Mường Sang

Phụ lục 2. Một vài các câu truyện cổ, sử thi, các truyền thuyết hay bài cầu khẩn sưu tập

Phụ lục 3. Bản đồ Mộc Châu

DANH MỤC KÍ HIỆU VIẾT TẮT

1. Quy ước về cách viết tắt địa danh xã, thị trấn

MC : thị trấn Mộc Châu

ĐS: xã Đông Sang

MS: xã Mường Sang

2. Quy ước về cách viết tắt loại hình địa danh

ĐDHC: Địa danh hành chính

ĐDPHC: Địa danh phi hành chính

DDTN: Địa danh tự nhiên

CTXD: Công trình xây dựng

HĐVC: Hoạt động vật chất

HĐTT: Hoạt động tinh thần

DANH MỤC BẢNG BIỂU

Bảng 1.1. Kết quả phân loại địa danh theo tiêu chí tự nhiên – phi tự nhiên và hành chính (ĐDHC) – phi hành chính (ĐDPHC) huyện Mộc Châu – Sơn La

Bảng 1.2. Bảng thống kê hệ thống địa danh tự nhiên huyện Mộc Châu – Sơn La

Bảng 2.1. Kết quả phân loại địa danh Mộc Châu – Sơn La theo tiêu chí nguồn gốc ngôn ngữ.

Bảng 2.2.1. Bảng phân loại mô hình cấu tạo địa danh Mộc Châu – Sơn La theo nguồn gốc ngôn ngữ.

Bảng 2.2.2.1. Bảng thống kê yếu tố chỉ loại của nhóm địa danh tự nhiên Mộc Châu – Sơn La được phân loại theo nguồn gốc ngôn ngữ Thái – Việt.

Bảng 2.2.2.2. Bảng phân loại các yếu tố chỉ loại của nhóm địa danh hành chính Mộc Châu – Sơn La theo yếu tố nguồn gốc Thái – Việt.

Bảng 2.2.2.3.1. Bảng phân loại các yếu tố chỉ loại của nhóm địa danh cư trú phi hành chính Mộc Châu – Sơn La theo yếu tố nguồn gốc Thái – Việt.

Bảng 2.2.2.3.2. Bảng phân loại các yếu tố chỉ loại của nhóm các địa danh công trình xây dựng Mộc Châu – Sơn La theo yếu tố nguồn gốc Thái – Việt.

Bảng 2.2.3.1: Bảng thống kê số lượng âm tiết trong yếu tố định danh các địa danh Mộc Châu – Sơn La

Bảng 2.2.3.2. Bảng thống kê số lượng địa danh Mộc Châu – Sơn La theo kết cấu địa danh.

Bảng 3.1. Bảng phân loại địa danh Mộc Châu – Sơn La theo tiêu chí nghĩa

MỞ ĐẦU

1. Lí do chọn đề tài

1.1. Địa danh, theo cách hiểu thông thường, là tên gọi của địa hình thiên nhiên, các công trình xây dựng, các đơn vị hành chính, các vùng lãnh thổ, là đối tượng nghiên cứu của nhiều lĩnh vực khoa học như lịch sử, địa lí, dân tộc học, văn hoá học

Đối với địa bàn sinh sống của các dân tộc, địa danh chính là những tên đất, tên rừng, tên sông, tên suối... Địa danh là những nguồn sử liệu vô cùng quý giá góp phần xác định và làm rõ thêm nguồn gốc lịch sử, quá trình hình thành và phát triển tộc người của các dân tộc, thậm chí đến từng nhóm địa phương của tộc người.

1.2. Tìm hiểu về địa danh là mảng đề tài được nhiều nhà nghiên cứu quan tâm. Địa danh không đơn thuần là tên gọi của một đối tượng cụ thể mà còn ẩn sau đó những trầm tích lịch sử, văn hoá, những yếu tố thuộc về nếp sống, phong tục tập quán của mỗi vùng miền. Sự định hình, phát triển, trường tồn hay biến đổi và mất đi của một địa danh thường gắn với một lí do văn hoá hay sự kiện lịch sử nhất định. Chính vì vậy, nghiên cứu về địa danh không chỉ có ý nghĩa về mặt ngôn ngữ học mà còn đem lại những nguồn dữ liệu dồi dào và có cơ sở cho nhiều ngành khoa học khác.

1.3. Mộc Châu là huyện miền núi nằm trên cao nguyên đá vôi vùng Tây Bắc Việt Nam với độ cao trung bình hơn 1.000 m so với mặt nước biển, về hướng Đông nam của tỉnh Sơn La, có diện tích tự nhiên 2.061 km². Toàn huyện hiện này có tất cả 2 thị trấn và 13 xã. Trước năm 2013, huyện Mộc Châu cũ to hơn và rộng lớn hơn nhiều, sau được tách thành hai huyện, huyện Mộc Châu và huyện Vân Hồ. Nhìn về lịch sử thì Mộc Châu vốn là vùng đất cư trú của người Việt Cổ với các phát hiện khảo cổ học của nhiều nền văn hóa cổ đặc sắc. Huyện Mộc Châu gắn liền với tiến trình phát triển lịch sử Việt Nam từ thời vua Hùng dựng nước. Dù về mặt hành chính, Mộc Châu đã có nhiều lần thay đổi, lệ vào các châu, phủ khác nhau, nhưng cái tên Mộc Châu vẫn luôn tồn tại từ hàng trăm

năm nay. Tuy nhiên, do đây là khu vực địa hình hoang sơ, núi cao hiểm trở thuộc khu vực Tây Bắc, Mộc Châu nói riêng, cũng như Tây Bắc nói chung được hình thành và phát triển dưới sự cai trị của các thổ tù. Vì vậy, vùng đất này lưu giữ những giá trị về lịch sử, văn hóa, cũng như lối sống của người dân bản địa, cũng như các bộ tộc di cư đến. Nói đến Tây Bắc là nói đến vùng đất định cư nhiều dân tộc anh em, có lịch sử lâu đời và bền vững gắn liền với lịch sử phát triển của vùng đất này. Đây cũng là vùng đất lưu giữ những chứng tích lịch sử của các bộ tộc Xá, Khơ Mú, Xinh Mun, Mường, Mán, Thái... Những bước phát triển lịch sử này không những chỉ được lưu lại trong các sách sử chính thống qua các triều đại phong kiến Việt Nam, mà còn được lưu lại trong các sử thi, sử ký của các bộ tộc. Tiêu biểu là các sử thi ghi lại hai cuộc thiên di cư của người Thái.

Lịch sử Mộc Châu gắn liền với sự phát triển văn hóa – kinh tế - chính trị của dân tộc Thái trắng, mà theo nhiều ý kiến của các nhà Thái học thì đây là ngành Thái di cư đến Việt Nam muộn hơn ngành Thái Đen, phát triển dưới quyền thế tập của 41 đời thuộc dòng họ Sa. Vì vậy, địa danh nơi đây ghi lại những dấu ấn đậm nét của chế độ xã hội hình thành với các Tào, Phạ, những vị quan lại người Thái cai trị vùng đất này, dấu ấn của những lối sống cũng như văn hóa riêng biệt. Nghiên cứu địa danh Mộc Châu góp phần tìm hiểu cơ cấu tổ chức, phương thức sản xuất, thiết chế xã hội và cũng như đời sống văn hoá vật chất và tinh thần của người dân thổ địa thông qua các yếu tố địa danh. Việc nghiên cứu tổng thể về địa danh ở Mộc Châu sẽ đem lại những giá trị khoa học về ngôn ngữ, lịch sử, văn hoá ở địa phương nói riêng và ở Việt Nam nói chung.

1.4. Với mong muốn tìm hiểu một cách tương đối toàn vẹn hệ thống địa danh huyện Mộc Châu theo phương pháp liên ngành để chỉ ra những đặc điểm, mô hình cấu tạo, quy luật phát triển, biến đổi của ngôn ngữ địa danh cũng như các giá trị lịch sử, văn hoá kết tinh sau mỗi tên gọi, chúng tôi lựa chọn đề tài **“Địa danh huyện Mộc Châu – Sơn La”** (trên cơ sở dữ liệu địa danh của xã Đông Sang, xã Mường Sang và thị trấn Mộc Châu) (The place – names of Moc Chau - Son La, on the statistics of 3 places Dong Sang, Muong Sang districts and Moc Chau town) cho luận văn thạc sĩ của mình.

2. Lịch sử nghiên cứu

Địa danh Tây Bắc nói chung và địa danh Mộc Châu nói riêng, cũng như nhiều địa danh khác, được nhắc đến như một đơn vị hành chính trong tất cả các sách sử chính thống qua các thời đại phong kiến Việt Nam. Tuy nhiên, để nói về tác phẩm nghiên cứu riêng về vùng đất, con người, văn hóa cũng như thổ sản ở Tây Bắc và Mộc Châu, thì cần nói đến hai tác phẩm tiêu biểu là “*Hưng Hóa phong thổ lục*” của Hoàng Bình Chính và “*Hưng Hóa ký lược*” của Phạm Thận Duật. Hai cuốn này được đánh giá là hai cuốn địa chí cụ thể nhất về vùng đất này. Tuy nhiên, đây là vùng đất của các thổ tộc nên các địa danh được nhắc đến ở đây chỉ mang tính hành chính.

Hiện nay, sử sách lưu lại quá trình hình thành và phát triển của vùng đất này không còn nhiều và cũng không thật rõ ràng. Do vùng đất này trước đây được coi là vùng đất cách biệt có tính chất địa lý núi cao hiểm trở, rừng sâu, nhiều thú dữ nên sử sách lưu lại vùng đất này không còn nhiều.

- Trong các tư liệu lịch sử quan trọng như *Đại Việt sử ký toàn thư* (Ngô Sĩ Liên), *Việt sử thông giám cương mục* (Quốc sử quán Triều Nguyễn), *Dư địa chí* (Nguyễn Trãi), đều có ghi lại tên địa danh Mộc Châu như một đơn vị hành chính. Trong bản đồ thời *Hồng Đức* và *Đồng Khánh dư địa chí*, có thể tìm thấy vài bản đồ lưu lại cương mục của vùng đất này, và một vài núi, sông tiêu biểu.

- Ngoài các sử liệu chính thống của các triều đại Việt Nam, thì địa danh Mộc Châu còn được nhắc đến với cái tên “*Mường Xang*” trong các sử liệu của người Thái trong chuyến thiên di cư của người Thái như “*Quam Tô Mường*” “*Khoăn piết mường*” “*Pú Táy Xóc*” “*Ái Lạc Cặc*” hay các câu chuyện cổ được truyền miệng bởi người dân tộc Thái trắng nơi đây về tổ tiên của mình như câu chuyện về lập bang, lập mường của *An Nha Nhọt Chòm Cắm*, tổ tiên của dòng họ Xa, dòng họ nhiều đời quyền thế tập vùng đất Mộc Châu.

- Nằm trong dự án “Công bố và phổ biến tài sản văn hóa – văn nghệ dân gian các dân tộc Việt Nam, tác phẩm “*Văn hóa dân gian người Thái vùng Mộc*

Châu, Phù Yên, Bắc Yên tỉnh Sơn La” được xuất bản. Tác phẩm này có đề cập đến việc tìm hiểu nguồn gốc của vùng đất Mộc Châu, cũng như lịch sử hình thành vùng đất dựa trên sử thi Thái trắng. Tuy nhiên, tác phẩm này dừng lại với việc giới thiệu các di sản văn hóa – văn nghệ mà không đi sâu tìm hiểu địa danh Mộc Châu và nét văn hóa, lịch sử còn lưu lại trong tên của vùng đất.

- Là một đối tượng mà chương trình Thái học Việt Nam thuộc viện Việt Nam học nghiên cứu, Mộc Châu được một số nhà nghiên cứu quan tâm. Năm 2009, tại hội nghị Thái học Việt Nam lần thứ V giới thiệu một bài tham luận về “*41 đời họ Sa huyện Mộc Châu – tỉnh Sơn La*” của Vi Trọng Liên. Tham luận này đã thảo luận về nguồn gốc châu Mường Sang và con đường hình thành và phát triển của vùng đất Mộc Châu, cùng 41 đời dòng họ Sa cai quản vùng đất này, trong đó rất nhiều địa danh Mộc Châu được nhắc đến.

Những công trình mà chúng tôi vừa liệt kê ở trên đã phản ánh tổng quan diện mạo quá trình nghiên cứu địa danh Mộc Châu theo dòng lịch sử, cũng như theo nhiều nguồn sử liệu khác nhau, chính sử và dã sử. Có thể thấy rằng, không có nhiều công trình nghiên cứu riêng về vùng đất Mộc Châu nói chung và địa danh Mộc Châu nói riêng. Các công trình nghiên cứu trên đã đề ngỏ việc nghiên cứu sâu sắc về địa danh vùng đất, để thể hiện được nét văn hóa, truyền thống và lịch sử qua tên và cách đặt tên vùng đất của con người nơi đây. Và qua đó cũng thấy được, nguồn tư liệu về địa danh vùng đất này còn lại không nhiều. Việc nghiên cứu vùng địa danh này chủ yếu dựa vào việc nghiên cứu điền dã và các cổ truyện cổ tích trong dân gian.

3. Mục đích nghiên cứu

- Nghiên cứu địa danh khu huyện Mộc Châu trên cơ sở dữ liệu địa danh của xã Đông Sang, xã Mường Sang và thị trấn Mộc Châu nhằm rút ra được các đặc điểm cấu tạo, phương thức định danh, đặc điểm ý nghĩa, nguồn gốc và sự biến đổi địa danh.

- Làm sáng tỏ mối quan hệ giữa địa danh và các lĩnh vực liên quan như: lịch sử, địa lí, dân tộc, văn hóa, truyền thuyết dân gian...

- Thông qua mối quan hệ giữa địa danh và các yếu tố phi ngôn ngữ liên quan, luận văn nhằm phát hiện, khẳng định những giá trị lịch sử và văn hoá trên vùng đất Mộc Châu.

4. Nhiệm vụ nghiên cứu

Luận văn thực hiện những nhiệm vụ cụ thể sau đây:

- Tìm hiểu những vấn đề lý luận về địa danh có liên quan đến quá trình nghiên cứu.

- Điền dã, khảo sát thực tế hệ thống địa danh ở huyện Mộc Châu (*ở xã Đông Sang, xã Mường Sang và thị trấn Mộc Châu*).

- Thống kê, mô tả và phân tích cứ liệu để rút ra những nhận xét về mặt cấu tạo, phương thức định danh, nguồn gốc ngôn ngữ và ý nghĩa của các yếu tố cấu tạo nên địa danh huyện Mộc Châu.

- Từ nguồn ngữ liệu địa danh, giải mã các vấn đề về địa lí, lịch sử, văn hóa.

5. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu

5.1. Đối tượng nghiên cứu

- Luận văn lấy đối tượng nghiên cứu là các địa danh tự nhiên và nhân văn, hành chính và phi hành chính ở huyện Mộc Châu, kể cả những tên gọi đang được sử dụng hiện tại hay đã từng tồn tại trong quá khứ.

5.2. Phạm vi nghiên cứu

- Phạm vi nghiên cứu của luận văn là địa danh trên 2 xã Đông Sang và Mường Sang và thị trấn Mộc Châu. Tuy nhiên, do số lượng địa danh rất lớn nên chúng tôi chỉ tiến hành nghiên cứu điểm trên 513 địa danh mà luận văn thu thập được.

6. Phương pháp nghiên cứu

6.1. *Sưu tầm, điền dã:* Chúng tôi sử dụng để thông kê, khảo cứu, lí giải địa danh. Để tổng hợp được nguồn thông tin đa dạng và đa chiều, đề tài đã tiến

hành khảo sát thực địa trực tiếp, kết hợp các nguồn ngữ liệu tồn tại trong dân gian như gia phả các dòng họ, các văn bản của trí thức ở địa phương, văn bản hành chính đang được lưu trữ tại UBND các xã, thị trấn, tài liệu chưa xuất bản của các nhà khoa học cũng là nguồn tư liệu quan trọng cho luận văn.

6.2. Phương pháp miêu tả: *Thông qua phương pháp miêu tả địa danh về mặt nội dung và hình thức*, chúng tôi rút ra được những nhận xét chân thực về đặc điểm các mặt cấu tạo của địa danh, phương thức định danh và những biểu hiện văn hoá của địa danh ở các loại hình khác nhau.

6.3. Phương pháp nghiên cứu liên ngành ngôn ngữ - lịch sử- văn hóa: Những kết quả đạt được của luận văn là tổng hợp các phương pháp nghiên cứu đặc trưng của ngôn ngữ học, dân tộc học, văn hóa học, văn học... Từ những cách thức tiếp cận ấy chúng tôi sẽ cố gắng nêu bật những giá trị ngôn ngữ, văn hóa, lịch sử, xã hội, địa lí của huyện Mộc Châu, nhìn từ góc độ địa danh.

6.4. Phương pháp phân tích, tổng hợp, khái quát hóa:

Từ những cứ liệu đã khảo sát cụ thể, chúng tôi từng bước tiến hành phân tích, tổng hợp, khái quát hóa thành những luận điểm, những đặc trưng và kết luận khoa học.

Thủ pháp thống kê, nhằm rút ra những nhận xét mang tính định tính thông qua những kết quả định hướng.

7. Đóng góp của luận văn

Thực hiện đề tài này, chúng tôi mong muốn sẽ đạt được những kết quả nghiên cứu có giá trị khoa học và thực tiễn, với những đóng góp cơ bản là:

- Mô tả một cách hệ thống, khoa học về các lớp địa danh ở huyện Mộc Châu trong mối liên quan mật thiết hữu cơ với các yếu tố lịch sử, văn hoá, địa lý của địa phương.
- Góp phần làm tăng thêm những công trình nghiên cứu về địa danh ở Việt Nam, dưới góc độ ngôn ngữ học.

- Là một mảng nghiên cứu trong đề án khoa học nghiên cứu tổng quan đặc điểm tự nhiên, lịch sử, văn hoá, kinh tế, xã hội huyện Mộc Châu, có những đóng góp những dữ liệu tích cực, tạo điều kiện cho việc phát triển sách dư địa chí của địa phương.

8. Bố cục luận văn

Ngoài phần *Mở đầu* và *Kết luận*, luận văn gồm 3 chương:

Chương 1. Cơ sở lí luận

Chương 2. Đặc điểm địa danh huyện Mộc Châu Sơn La từ góc độ cấu trúc

Chương 3. Đặc điểm địa danh huyện Mộc Châu Sơn La từ góc độ ý nghĩa

CHƯƠNG 1: CƠ SỞ LÝ LUẬN

1.1. Những lý luận chung về địa danh

1.1.1. Địa danh

1.1.1.1. Khái niệm

Đặt tên là một thao tác ngôn ngữ nhằm xác định, hô gọi, phản ánh và khu biệt sự vật, hiện tượng. Kết quả của hành động đặt tên là các từ ngữ danh xưng ra đời với những dạng thức khác nhau: nhân danh (tên người), tộc danh (tên tộc người), địa danh (tên các đối tượng địa lý)...

Thuật ngữ địa danh có nguồn gốc từ một tiếng Hy Lạp cổ là *Toponima* hay *Topoma*, nghĩa tiếng Việt là “tên gọi vị trí hay điểm địa lý”. Địa danh không chỉ mang nghĩa là “tên đất” như cách hiểu đơn thuần nếu chỉ dịch nghĩa chiết tự. Địa danh bao gồm tên gọi toàn bộ các đối tượng địa lý thuộc về tự nhiên (gò, đồi, sông, suối...), các đơn vị cư trú (làng, xóm, tỉnh, thành...), các công trình xây dựng tồn tại trên một không gian địa lý xác định (đền, chùa, nhà máy, chợ, đường phố...).

Tập hợp các địa danh tạo thành một lớp từ ngữ đặc biệt nằm trong hệ thống từ vựng của một ngôn ngữ. Địa danh chịu sự chi phối của những quy luật ngôn ngữ chung (như quy tắc phát âm), mang đặc trưng của một ngôn ngữ cụ thể (quy tắc ngữ pháp, đánh vần...), đồng thời, có những quy tắc riêng trong cấu trúc nội tại của nó (quy tắc cấu tạo địa danh, phương thức định danh).

Địa danh là khái niệm quen thuộc, song xoay quanh khái niệm này vẫn còn nhiều cách hiểu không hoàn toàn đồng nhất với nhau.

Trong công trình nghiên cứu địa danh học nổi tiếng mang tên *Địa danh là gì?*, tác giả A.V. Superanxkaja xác định về địa danh: “*Toàn bộ những tên gọi địa lý đôi khi còn có những tên gọi khác: danh mục (danh sách), bắt nguồn từ tiếng Latinh nomenclatura (ghi tên)*” và “*những địa điểm, mục tiêu địa lý đó là những vật thể tự nhiên hay nhân tạo với sự định vị, xác định trên bề mặt trái đất,*

từ những vật thể lớn nhất (các lục địa và đại dương) cho đến những vật thể nhỏ nhất (những ngôi nhà, vườn cây đứng riêng rẽ) đều có tên gọi”. Mặt khác, tác giả cho rằng: “Con người ở tất cả các nước từ xưa ghi lại những đối tượng xung quanh nhờ các từ địa danh, đánh dấu các tên gọi địa lý bằng những từ. Do vậy, địa danh gắn gũi với tên gọi đặc biệt của các khoa học khác: nhân danh học (cách gọi tên khác nhau của con người), động vật học (tên của các động vật” [Dẫn theo 38.tr11]. Với những giới thuyết như vậy, có thể hiểu khái niệm địa danh theo quan niệm của A.V. Superanxkaja là “tên gọi các đối tượng địa lý khác nhau, địa hình trên bề mặt trái đất. Địa danh đánh dấu các tên gọi địa lý bằng các từ. Địa danh gắn gũi với tên người, tên động vật” [38.tr11].

Các học giả Việt Nam, tiêu biểu là Đào Duy Anh, Hoàng Phê khi biên soạn từ điển tiếng Việt cũng đưa ra cách hiểu của mình về địa danh: “Địa danh là tên gọi các miền đất”[1], là “tên đất, tên địa phương” [35]. Đây là những cách định nghĩa đơn giản, tối lược, chưa bao quát được đầy đủ nội hàm của khái niệm địa danh.

Xuất phát từ góc độ ngôn ngữ, Lê Trung Hoa, Nguyễn Kiên Trường, Nguyễn Văn Âu đã lần lượt trình bày quan niệm về địa danh trong những công trình nghiên cứu của mình. Lê Trung Hoa, người có nhiều năm tâm huyết, mày mò trong địa hạt *địa danh học Việt Nam* dẫn ra khái niệm: “Địa danh là những từ hoặc ngữ cố định, được dùng làm tên của địa hình thiên nhiên, các công trình xây dựng, các đơn vị hành chính, các vùng lãnh thổ.” [21. tr.21]. Nguyễn Kiên Trường thì xác định: “Địa danh là tên riêng chỉ các đối tượng địa lý tự nhiên và nhân văn có vị trí xác định trên bề mặt trái đất” [54, tr. 16]. Tác giả Nguyễn Văn Âu cho rằng: “Địa danh là tên đất gồm: tên sông, núi, làng mạc... hay là tên các địa phương, các dân tộc” [3, tr. 5]

Trong các định nghĩa trên, định nghĩa của Lê Trung Hoa, Nguyễn Kiên Trường được nhiều người chấp nhận vì nó mang tính khái quát, bao trùm nội hàm và thể hiện ngoại diên khái niệm rõ nét. Tiếp thu và tổng hợp hai khái niệm này, chúng tôi đưa ra cách hiểu của mình về địa danh như sau: : “Địa danh là những từ

hoặc ngữ cố định, được dùng làm tên của địa hình thiên nhiên, công trình xây dựng, đơn vị hành chính, vùng lãnh thổ có vị trí xác định trên bề mặt trái đất”.

1.1.1.2. Vài nét về vấn đề nhận diện địa danh

Nắm chắc khái niệm địa danh là công cụ cơ bản để nhận diện địa danh, phân biệt nó với các hiện tượng, sự vật hay loại hình ngôn ngữ khác. Trong quá trình nhận diện và thu thập địa danh huyện Mộc Châu, chúng tôi dựa vào những luận điểm sau:

Thứ nhất, trong ngôn ngữ ứng dụng, khái niệm địa danh sẽ được hiểu theo 2 nghĩa:

- Nghĩa thứ nhất: địa danh là một đơn vị từ vựng, chỉ tên gọi của đối tượng địa lí. (VD: Động Sơn Mộc Hương)

- Nghĩa thứ hai: địa danh là đối tượng địa lí được định danh (VD: cụm từ “địa danh Động Sơn Mộc Hương” được hiểu là một chiếc hang mang tên Sơn Mộc Hương tồn tại trong thực tế)

Đối tượng nghiên cứu của đề tài là địa danh Mộc Châu hiểu theo nghĩa thứ nhất.

Thứ hai, địa danh phải là những đơn vị địa lí có sự tồn tại thực tế trên một phạm vi lãnh thổ nhất định. Những công trình nhân tạo chỉ tồn tại trên giấy tờ pháp lí không được tính là địa danh.

Thứ ba, địa danh phải là tên gọi được một cộng đồng quy ước, thừa nhận và sử dụng. Trên thực tế, có rất nhiều đối tượng địa lí không có tên. Khi cần gọi tên và phân biệt, mỗi người lại định danh theo cách riêng của mình. Những sản phẩm đó mang tính cá nhân, chỉ có giá trị đối với một hoặc rất ít người và cũng không được coi là địa danh.

Thứ tư, cần phân biệt địa danh với định ngữ đi kèm từ chỉ loại. Địa danh phải là những đơn vị cố định, không thể chêm xen hoặc cắt bớt. Định ngữ có hình thức và chức năng gần giống với một số địa danh nhưng có kết cấu lỏng lẻo, không cố định.

1.1.1.3. Phân loại địa danh

Địa danh là tên gọi của những đối tượng địa lí, chúng tồn tại ở rất nhiều dạng thức và kiểu loại khác nhau. Chính vì thế, việc phân loại địa danh trở nên phức tạp, đúng như nhận xét của tác giả Nguyễn Văn Loan trong luận án tiến sĩ về địa danh Hà Tĩnh: *“Với một tập hợp vô vàn các địa danh với rất nhiều các loại hình địa danh tồn tại trên thực tế đã trở thành một thách thức trong việc phân loại “sắp xếp” các địa danh vào từng bộ phận, từng chủng loại. Sự phức tạp còn xuất phát từ nguyên nhân chủ quan là các quan niệm, các hướng tiếp cận khác nhau của các nhà nghiên cứu về địa danh. Do vậy, không thể có một cách phân loại nào “xếp” được hết tất cả các địa danh mà không “bỏ sót” hoặc “xếp trùng”* [27, tr12].

Các nhà địa danh học trên thế giới đưa ra một vài khuynh hướng phân loại như sau: Trong tác phẩm *Địa danh Matxcova*, các tác giả G.P.Xmolixkaja và M.V. Gorbanhexki đã chia các loại địa danh: 1. Tên gọi các điểm dân cư (phương danh); 2. Thủy danh; 3. Sơn danh; 4. Phố danh (tên gọi đối tượng trong thành phố). Tác giả A.V.Superanxkaja chia địa danh thành 8 loại: 1. Phương danh; 2. Thủy danh; 3. Sơn danh; 4. Phố danh; 5. Lộ danh; 6. Viên danh; 7. Đạo danh; 8. Nơi cư dân ít.

Ở Việt Nam, Trần Thanh Tâm là một trong những người đầu tiên đưa ra hệ thống phân loại địa danh. Ông cũng là một trong số ít những tác giả phân chia địa danh theo phương thức định danh [39], theo đó, địa danh được xếp thành các loại sau:

- Loại đặt theo đặc điểm
- Loại đặt theo vị trí không gian và thời gian
- Loại đặt theo tôn giáo và tín ngưỡng
- Loại đặt theo hình thái, chất đất, khí hậu
- Loại đặt theo nghề nghiệp, đặc sản, tổ chức kinh tế
- Loại đặt theo hoạt động của con người.

Nguyễn Văn Âu chia địa danh thành 2 loại: Địa danh tự nhiên và địa danh kinh tế - xã hội với 7 kiểu: Thủy danh, Lâm danh, Sơn danh, làng xã, huyện thị, tỉnh, thành phố, quốc gia và 12 dạng: sông ngòi, hồ đầm, đồi núi, hải

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Đào Duy Anh (2005), *Đất nước Việt Nam qua các đời*, Nxb Văn hóa thông tin.
2. Mai Anh (2003), “Cẩn trọng hơn trong việc viết tên các địa danh của nước ta”, *Tạp chí Ngôn ngữ*, số 10.
3. Nguyễn Văn Âu (1993), *Địa danh Việt Nam*, Nxb Giáo dục, Hà Nội.
4. Nguyễn Văn Âu (1993), *Một số vấn đề về địa danh học Việt Nam*, Nxb Đại học Quốc gia Hà Nội.
5. Bộ văn hóa thông tin (2000), *Phạm Thận Duật toàn tập*, Nxb Văn hóa Thông tin, Hà Nội.
6. Nguyễn Tài Cẩn (2001), *Một số chứng tích ngôn ngữ, văn tự và văn hóa*, Nxb Đại học Quốc gia Hà Nội.
7. Nguyễn Tài Cẩn (2001), *Nguồn gốc và quá trình hình thành cách đọc Hán Việt*, Nxb Đại học Quốc gia Hà Nội.
8. Đỗ Hữu Châu (1997), *Các bình diện của từ và từ tiếng Việt*, Nxb Đại học Quốc gia Hà Nội.
9. Đỗ Hữu Châu (1999), *Từ vựng ngữ nghĩa tiếng Việt*, Nxb Giáo dục, Hà Nội.
10. Hoàng Bình Chính (1778), *Hưng Hóa xứ phong thổ lục*, bản dịch của thư viện Khoa sử, ĐHKHXH-NV, Hà Nội.
11. Phan Huy Chú (1997), *Hoàng Việt địa dư chí*, Phan Đăng dịch, Nxb Thuận Hóa.
12. Trần Trí Dõi (2001), *Không gian ngôn ngữ và tính kế thừa đa chiều của địa danh (qua phân tích một vài địa danh ở Việt Nam)*, in trong *Ngôn ngữ và sự phát triển văn hóa xã hội*, Nxb Văn hóa Thông tin, Hà Nội.
13. Phạm Đức Dương (2002), *Từ văn hóa đến văn hóa học*, Viện Văn hóa và Nxb Văn hóa – Thông tin, Hà Nội.
14. Phương Đình, Nguyễn Văn Siêu (1997), *Đại Việt địa dư toàn biên*, Viện Sử học và Nxb Văn hóa, Hà Nội.
15. Lê Sĩ Giáo (Chủ biên), Hoàng Lương, Lâm Bá Nam, Lê Ngọc Thắng (2003), *Dân tộc học đại cương*, Nxb Giáo dục, Hà Nội.

16. Nguyễn Thiện Giáp (1996), *Từ và nhận diện từ tiếng Việt*, Nxb Giáo dục, Hà Nội.
17. Lê Trung Hoa (1991), *Địa danh ở thành phố Hồ Chí Minh*, Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội.
18. Lê Trung Hoa (2000), “Nghĩ về công việc của người nghiên cứu địa danh”, *Tạp chí Ngôn ngữ*, số 8, tr.1-6.
19. Lê Trung Hoa (2002), *Địa danh – Những tấm bia lịch sử - văn hóa của đất nước*, Báo cáo tại Hội thảo khoa học “*Nâng cao chất lượng đào tạo bậc sau đại học chuyên ngành văn hóa học*” do Bộ môn Văn hóa học, trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn TP Hồ Chí Minh tổ chức tháng 1 – 2006.
20. Lê Trung Hoa (2003), *Nguyên tắc và phương pháp nghiên cứu địa danh (địa danh thành phố Hồ Chí Minh)*, Nxb Khoa học xã hội, chi nhánh tại TP Hồ Chí Minh.
21. Lê Trung Hoa (2006), *Địa danh học Việt Nam*, Nxb Khoa học xã hội.
22. Hoàng Thị Thu Hường (2008), “*Hưng Hóa Ký Lược*” – *Những giá trị còn lại*, luận văn thạc sĩ chuyên ngành Hán Nôm, ĐHQGHN – ĐHKHXH – NV, Hà Nội.
23. Lí Việt Hương (2009), *Địa Danh huyện Định Hóa, tỉnh Thái Nguyên*, Luận văn Thạc sĩ ngôn ngữ, Đại học Thái Nguyên, Thái Nguyên.
24. Nguyễn Văn Khang (1999), *Ngôn ngữ học xã hội – những vấn đề cơ bản*, Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội.
25. Vũ Tự Lập (1976), *Cảnh quan địa lý miền Bắc Việt Nam*, Nxb KHKT, Hà Nội.
26. Ngô Sĩ Liên, Lê Văn Hưu, Phan Thu Tiên (1993), *Đại Việt sử kí toàn thư*, Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội.
27. Nguyễn Văn Loan (2012), *Khảo sát địa danh ở Hà Tĩnh*, Luận văn Tiến sĩ Ngữ văn, Trường Đại học Vinh.
28. Hoàng Lương (2004), *Luật tục với việc bảo tồn và phát huy di sản văn hoá truyền thống một số dân tộc ở Tây Bắc Việt Nam*, Nxb VHDT, Hà Nội.
29. Hoàng Lương (2003), *Hoa văn Thái*, Nxb Lao Động, Hà Nội.

30. Từ Thu Mai (2003), “Sự phản ánh các phương diện văn hóa trong địa danh Quảng Trị”, *Tạp chí Ngôn ngữ*, số 12.
31. Từ Thu Mai (2004), *Nghiên cứu địa danh Quảng Trị*, Luận án Tiến sĩ Ngữ văn, Đại học Quốc gia Hà Nội – Đại học Khoa học xã hội và nhân văn Hà Nội.
32. Nguyễn Quang Ngọc (2005), *Tiến trình lịch sử Việt Nam*, Nxb Giáo dục, Hà Nội.
33. Nguyễn Quang Ngọc, Trương Quang Hải, Hoàng Lương (2009), *Địa danh và những vấn đề Lịch sử - Văn hóa của các dân tộc nhóm ngôn ngữ Tày – Thái Việt Nam*, Nxb Thế Giới, Hà Nội.
34. Phan Ngọc (2000), *Thử xét Văn hóa, Văn học bằng Ngôn ngữ học*, Nxb Thanh niên, Hà Nội.
35. Hoàng Phê (chủ biên) (1992), *Từ điển Tiếng Việt*, Trung tâm từ điển ngôn ngữ, Hà Nội.
36. Quốc sử quán triều Nguyễn (2006), *Đại Nam nhất thống chí (tập 3)*, Nxb Thuận Hóa, Huế.
37. Chu Thái Sơn (chủ biên), Cẩm Trọng (2005), *Người Thái*, Nxb Trẻ, Hà Nội.
38. A. V. Superanskaja (1985), *Địa danh là gì?* Maxcova, Đinh Lan Hương dịch, Nguyễn Xuân Hòa hiệu đính, Hà Nội.
39. Trần Thanh Tâm, *Thử bàn về địa danh Việt Nam*, Nghiên cứu lịch sử, số 3-1976, tr 60-73; số 4-1976, tr 63-68.
40. Lê Tắc (2002), *An Nam chí lược*, Trần Kinh Hòa dịch, Nxb Thuận Hóa, Trung tâm Văn hóa Ngôn ngữ Đông Tây, Hà Nội.
41. Nguyễn Đức Tồn (2002), *Đặc trưng văn hóa – dân tộc của ngôn ngữ và tư duy – tài liệu và phương pháp nghiên cứu*, in trong *Tìm hiểu đặc trưng văn hóa – dân tộc của ngôn ngữ và tư duy của người Việt (trong sự so sánh với những dân tộc khác)*, Nxb Đại học Quốc gia Hà Nội.
42. Nguyễn Kim Thản (1993), *Sự phản ánh một nét văn hóa vật chất của người Việt qua ngôn ngữ*, in trong *Việt Nam – những vấn đề ngôn ngữ và văn hóa*, Hà Nội.

43. Nguyễn Thị Việt Thanh (2011), “*Địa danh Thăng Long - Hà Nội*”, *Tạp chí Từ điển và Bách khoa thư*, Viện KHXH VN. Số 4/2011.
44. Nguyễn Thị Việt Thanh (2014), “*Địa danh hành chính Thăng Long – Hà Nội thế kỷ XIX*”, Sách “*25 năm - Việt Nam học theo định hướng liên ngành*”, Nxb Thế giới, Hà Nội 2014.
45. Nguyễn Thị Việt Thanh, Đặng Phương Linh (2012), “*Lệ kiêng húy ở Việt Nam và những dấu vết trong địa danh hành chính*”, *Tạp chí Từ điển và Bách khoa thư*, Viện KHXH VN. Số 2/2012
46. Lý Toàn Thắng (1984), “*Tên gọi và cách gọi tên*”, *Tạp chí Ngôn ngữ*, số 2 (số phụ).
47. Phạm Tất Thắng (2003), “*Một cách phân loại tên riêng trong tiếng Việt*”, *Tạp chí Ngôn ngữ*, số 5, tr.31-37.
48. Trần Ngọc Thêm (1999), *Cơ sở Văn hóa Việt Nam*, Nxb TP Hồ Chí Minh.
49. Ngô Đức Thọ, Nguyễn Văn Nguyên, Philippe Papin (2003), *Đồng Khánh Dư Địa Chí*, bản pdf viện nghiên cứu Hán Nôm, Hà Nội.
50. Nguyễn Trãi (1960), *Ức Trai di tập - Dư địa chí*, Phan Huy Tiếp dịch, Hà Văn Tấn hiệu đính và chú thích, Nxb Sử học.
51. Minh Trí (1992), *Mộc Châu miền đất – con người*, bản thảo.
52. Cẩm Trọng (1978), *Người Thái ở Tây Bắc Việt Nam*, Nxb KHXH, Hà Nội
53. Cẩm Trọng (chủ biên), Hoàng Lương, Lê Sĩ Giáo, Vương Toàn (1998), *Văn hóa và lịch sử người Thái*, Nxb Văn Hóa Dân Tộc, Hà Nội.
54. Nguyễn Kiên Trường (1994), *Tìm hiểu sự bảo lưu tên Nôm làng xã dưới góc độ ngôn ngữ và văn hóa*, *Tạp chí Văn hóa dân gian*, số 3.
55. Nguyễn Kiên Trường (1996), *Những đặc điểm chính của địa danh Hải Phòng (trong vài nét đối sánh với địa danh Việt Nam)*, Luận án Phó tiến sĩ Khoa học Ngữ văn, Đại học Khoa học xã hội và nhân văn, Hà Nội.
56. Lò Vũ Vân (2012), *Văn hóa dân gian người Thái vùng Mộc Châu, Phù Yên, Bắc Yên tỉnh Sơn La*, Nxb ĐHQG Hà Nội, Hà Nội.

57. Đinh Xuân Vịnh (2002), *Sổ tay địa danh Việt Nam*, Nxb Đại học Quốc gia Hà Nội.
58. Trần Quốc Vượng (chủ biên) (2000), *Cơ sở văn hóa Việt Nam*, Nxb Giáo dục, Hà Nội.